

*Мусієнко А. В.,
здобувач кафедри криміналістики
юридичного факультету
Національного університету
ім. Тараса Шевченка*

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТРАНСПЛАНТАТІВ

Кінець ХХ сторіччя відзначився стрімким розвитком класичних наук та формуванням нових наукових напрямів, одним із яких стала молода медична наука трансплантологія.

Поняття “трансплантологія” походить від пізньолатинського *transplantatio* – пересаджування і в сучасному розумінні являє собою систему знань про пересадку органів та тканин.

Мабуть, не знайдеться жодної людини, що не знала б про існування цієї науки та вражаючі уяву своєю складністю хірургічні втручання, які проводяться хірургами–трансплантологами. Але поряд з успіхами існують і проблеми.

З початку свого існування трансплантологія поставила низку питань біологічного та правового характеру, яких ще не доводилось вирішувати в процесі розвитку людства. Необхідність у досконалій правовій базі трансплантології пов’язана насамперед із особливими відносинами між донором і реципієнтом, специфіка яких полягає у рівному для кожного з них праві на життя. Гарантія основних прав і свобод людини і громадянина, і насамперед права на життя, є показником цивілізованості держави, тому в розвинутих країнах здійснення трансплантацій органів та тканин регулюється відповідним правовими актами. Такою є проблема використання трансплантатів у загальному вигляді.

Основними правовими актами, що регламентують ці відносини в Україні є: “Основи законодавства України про охорону здоров’я”¹ (далі Основи) від 19 листопада 1992 року, Закон України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині”² (далі Закон) від 16 липня 1999 року, а також такі підзаконні правові акти: “Інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку”³; “Інструкція щодо вилучення органів людини в донора-трупа”⁴, “Інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа”⁵; “Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа”⁶; “Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини”⁷; “Інструкція щодо виготовлення біоімплантатів”⁸; “Умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення”⁹.

¹ Основи законодавства України про охорону здоров’я // Відомості Верховної Ради. - 1993. - № 4. - Ст. 19.

² Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині: Закон України // Офіційний Вісник України.- 1999.- №32.- Ст. 1651.

³ Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації: Наказ Міністерства охорони здоров’я України // Офіційний Вісник України. - 2000. - № 42. - Ст.1804.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

З моменту вступу Закону в дію він викликав гостру дискусію серед трансплантологів, оскільки на думку багатьох з них, в ньому визначені нераціональні умови і порядок вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядали в своїх працях З. Волож, В. Суховерхий, М. Малєїна, Н. Маргацька, И. Горелик, Г. Красновський. Аналіз останніх публікацій свідчить про відсутність вирішення проблеми вилучення і використання трансплантатів. Обговорення цього питання стимулюється постійними повідомленнями засобів масової інформації про випадки порушення встановленого законом порядку трансплантації органів та тканин людини.

Таким чином завданням цієї статті є спроба знайти оптимальне юридичне вирішення проблеми вилучення та використання трансплантатів.

Провідні українські трансплантологи заперечують можливість подібних злочинів у галузі трансплантології, зважаючи на високу вартість та високотехнологічність таких операцій. Можливі зловживання попереджаються ст. 143-144 Кримінального кодексу України¹⁰.

В Керівних принципах Всесвітньої організації охорони здоров'я стосовно трансплантації органів та тканин людини (ВООЗ 1987 р.)¹¹ вказано, що тіло людини та його частини не можуть бути предметом комерційних угод; плата або інша компенсація за органи не допускається.

Ці важливі положення знайшли свій розвиток і в законодавстві України, зокрема, згідно зі ст. 18 Закону забороняється укладання угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку.

Одним з важливих питань, що вимагає юридичної регламентації, є й проблема правового статусу трансплантатів, тобто органів і тканин, відділених від організму донора. Ці біологічні матеріали являють собою об'єкт трансплантації.

Зміна пріоритетних напрямків при розробці законодавчих актів у сфері цивільного права України в бік рівності учасників цивільно-правових відносин створює умови для нового тлумачення правовідносин у трансплантології. Медицина й охорона здоров'я з позицій сьогодення розглядаються як різновид суспільних відносин, привід надання необхідної медичної допомоги. Відповідно трансплантація органів і тканин – це допомога, надана хворій людині (реципієнту) з пересадження необхідного для поліпшення її здоров'я донорського матеріалу. Звідси і підвищена увага до проблеми визначення правового статусу трансплантата. Існуючі в нинішній час наукові повідомлення по цьому питанню вкрай незначні. Деякі дослідники вирішують це питання аналогічно питанню щодо донорства крові та її компонентів. При цьому серед аргументів висловлюються положення, сформульовані в роботах З. Волож, на думку якого, кров людини є частиною організму, в зв'язку з чим не підпадає під поняття речі, не має ринкового еквівалента і не може бути предметом угоди¹². Це свідчить про вилучення з цивільного обігу крові людини як об'єкта донорства¹³.

Але, на думку опонентів такої позиції, кров – це не тільки частина організму, але й частина матеріального світу. Відокремлена від організму, вона являє собою річ, особливістю

¹⁰ Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці / Упорядники Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко. – К.: Істина, 2001. – 272с.

¹¹ Human organ transplantation. A report on developments under the auspices of WHO. – International Digest of Health Legislation.- 1991.- vol. 42.- N3.- P. 393-394.

¹² Волож З. Право на кровь // Вестник советской юстиции.- 1928.- №7.- С.216.

¹³ Суховерхий В. Гражданско-правовое регулирование отношений в здравоохранении // Советское государство и право.- 1975.- №6.- С.109.

якої є обмеження в обігу. Додатковим доказом тому є давнє застосування крові як для безпосереднього переливання людині, так і для виготовлення з неї лікарських препаратів.

Очевидно, що трансплантологія має низку принципових відмінностей у питаннях визначення юридичного статусу об'єктів своєї діяльності в порівнянні зі службою донорства та переливання крові. На думку І. Гореліка, між донорством крові та донорством тканин є істотна відмінність, яка насамперед полягає в тому, що в донорстві крові існує більша потреба, ніж у донорстві тканин¹⁴.

Дійсно, переливання крові з метою компенсації крововтрати широко застосовується при найрізноманітніших медичних втручаннях. Ця процедура може й повинна в необхідних випадках проводитися практично в усіх загальнохірургічних стаціонарах. У зв'язку з цим орієнтування на донорство крові при визначенні правового статусу трансплантатів є до деякої міри умовним.

Реалії сьогодення, аналіз чинного законодавства з трансплантології в Україні свідчать про необхідність надання органам і тканинам, відокремленим від організму, статусу речей, обмежених в обігу. В цьому зв'язку доречним буде посилання на думку, Н. Маргацької, яка прирівняла трансплантати після їхнього відділення від організму до особливих речей – частин матеріального світу, що виконують функцію порятунку життя та відновлення здоров'я хворих¹⁵, а тому й запропонувала визнати їх об'єктами цивільних правовідносин. Аналогічну точку зору висловлює й М. Малєйна, яка стверджує, що на органи і тканини доцільно поширити режим речей, обмежених в обігу¹⁶.

Наведена точка зору заслуговує на увагу тому, що при такому підході буде повніше реалізоване невід'ємне право людини на життя і здоров'я, закріплене в Конституції України.

Законом регламентована і діяльність, пов'язана з вилученням, зберіганням і перевезенням органів та інших анатомічних матеріалів людини та їх трансплантацією.

Зокрема, Законом передбачено два варіанти вилучення органів і тканин – у живих донорів та в померлих осіб.

У випадку з живим донором, згідно зі ст. 12 Закону, взяття гомотрансплантата (за винятком анатомічних матеріалів, здатних до регенерації) у живого донора допускається у випадках, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами.

Відповідно до ст. 13 Закону необхідна наявність добровільної письмової заяви донора про згоду донора на взяття у нього гомотрансплантата та про свою поінформованість щодо можливих наслідків.

Наведені положення спрямовані проти торгівлі органами та тканинами і для запобігання можливим зловживанням, але одночасно вони суттєво обмежують і право особи на свободу вибору. Але основним недоліком ст. 12 є її недосконалість, адже донор і реципієнт, які не мають родинних зв'язків, можуть їх легко створити (наприклад, уклавши шлюб), що дозволить виконати трансплантацію. Крім того, реалізацією прав донора повинна бути і свобода у виборі реципієнта – можливість допомогти хворій людині, з якою донор не має родинних зв'язків. При позитивному вирішенні цієї проблеми такі категорії населення, як самотні люди і діти-сироти отримають право на пересадку їм трансплантатів не тільки від донора-трупа, а й від живого донора.

І хоча ст. 18 Закону забороняє укладання угод, що передбачають купівлю-продаж

¹⁴ Горелік І. Правовые аспекты пересадки органов и тканей. – Минск, 1971.- С.32-33.

¹⁵ Маргацкая Н. Гражданско-правовые проблемы донорства и трансплантации: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1984. - С.15.

¹⁶ Малєйна М. Право индивида на физическую (телесную) неприкосновенность // Государство и право. - 1993. - №4. - С.98.

органів або інших анатомічних матеріалів людини, однак вона потребує серйозного вдосконалення, адже не можна заперечувати той факт, що сфера цивільно-правових угод не обмежується угодою купівлі-продажу.

Умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації в померлих осіб регламентовано ст. 16 Закону. Юридична модель, що законодавчо регулює процедуру отримання такого дозволу в Україні, називається “системою згоди”, тобто вимагає заяви померлої особи, зробленої нею за життя, про її згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті, а за відсутності такої заяви анатомічні матеріали в померлої особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті.

Необхідність отримання такої згоди на вилучення анатомічних матеріалів була негативно сприйнята вітчизняними трансплантологами, оскільки в екстремальних умовах, дотримання зазначеної процедури призводить до невиправданої втрати значної частини донорських органів, в зв'язку з чим провідні спеціалісти-трансплантологи України наголошують на необхідності внесення змін до ст. 16 Закону¹⁷.

Аргументом проти необхідності отримання дозволу родичів є той факт, що труп – не майно, а тому успадковуватись не може¹⁸. Це справедливо, але дозвіл родичів у таких випадках необхідний, щоб захистити право на свободу вибору та повагу до гідності померлої особи, тому рішення родичів повинно мати перевагу над рішенням будь-яких органів. Та все ж пріоритетне право розпоряджатись тілом має сама померла особа, і це право повинно бути реалізоване за життя згідно діючого законодавства.

Враховуючи вищевикладене, слід надати особі більше можливостей розпоряджатись своїми органами і тканинами шляхом їхнього відчуження. Як наслідок, громадянин за життя може не тільки висловлювати згоду або незгоду на використання його органів для трансплантації в разі смерті, а й укласти угоду про використання його анатомічного матеріалу після смерті на певних і прийнятних для нього умовах, заповісти або подарувати орган чи тканину.

Таким чином, стосовно правового статусу органів і тканин, відділених від організму донора для трансплантації, пропонується поширити режим речей, обмежених в обігу. Закріплення цього правила дозволить створити передумови для вдосконалення правового регулювання всього процесу трансплантації та максимально реалізувати права донора і реципієнта.

¹⁷ Обухова. Т. Трансплантология – шанс выжить // Здоровье Украины. – 2000. - № 11.

¹⁸ Там само.